

İnsan Hüquqları Müvəkkilinin funksiya və vəzifələri

Təhlillər göstərir ki, Ombudsman Təsisatının milli modeli yaradılarkən, onun spesifikasını özündə əks etdirən adın seçilməsi problemi ortaya çıxır və bu zaman metodoloji əsas kimi Ombudsman Təsisatının müxtəlif əlamətləri götürülür, A.Həsənli həmin əlamətlər içərisindən nominativ məqsədlərlə istifadə olunan aşağıdakı əlamətləri əsas sayır: ombudsman səlahiyyətlərinin mənbəyi, aparıcı məqsəd, Ombudsman Təsisatının əsas funksiyası və ictimai rolu. Bu dörd əlamətə müvafiq surətdə müəllif dörd nominativ növ seçmişdir: nümayəndəli, məqsədli, funksional və rol nominasiyaları. O, "Ombudsman Təsisatının milli modellərinin təsnifatı" cədvəlinə seçdiyi bu növləri daxil etmişdir.

A.Həsənlinin yanaşmasına görə, nümayəndəli nominasiya növünün tərkibinə daxil olan adlar özündə ombudsman tərəfindən hakimiyyətin hansı qolundan səlahiyyət alıbsa, onun da maraqlarını təmsil etmək faktı əks etdirilir. "Ombudsman" anlayışının mənbəyi "Otvíd" sözündən götürülmüşdür ki, bu da orta əsrlər İsvet dilində qüvvə və ya nüfuz, vasitəçi, yaxud digər şəxslərin nümayəndəsi olan şəxs mənasını verirdi.

Bir çox ölkələrdə ombudsman tipli milli təsisatların adları, məhz bu mənanı daşıyır. Buna misal olaraq, Skandinaviya ölkələrində, bir sıra digər Avropa ölkələrində, həmçinin, Amerika, Afrika və Asiyanın bir çox ölkələrində müvafiq adlı milli təsisatın ombudsmanın mövcud olduğunu göstərmək olar. Bəzi ölkələrdə nümayəndəli nominasiyanın digər tipik variantı istifadə edilmişdir. Məsələn, "İnsan Hüquqlarına dair Parlament Müvəkkili" (Böyük Britaniya, Şri-Lanka) adı ilə Ombudsman Təsisatının mövcudluğu onların mənşəyinin parlamentdən yaranmasına istinad edilir. Bir sıra ölkələrdə isə həmin mənşəli Ombudsman Təsisatlarının adında "parlament" sözü işlənilmir: Şikayətlər üzrə Müvəkkil (İsrail), Vətəndaşların Hüquqlarına dair Müvəkkil (Polşa), İnsan Hüquqlarına dair Müvəkkil (Rusiya) və s. Özbəkistan Respublikasında isə hər iki ifadədən istifadə edilir: "İnsan Hüquqlarına dair Ali Məclisin Müvəkkili" (Ombudsman).

Məqsədli nominasiya növünə misal olaraq "müdafiəçi" sözünün əsasını təşkil edən milli ombudsman təsisatlarını göstərmək olar: "Xalq Müdafiəçisi" (İspaniya, Kolumbiya, Gürcüstan), "Vətəndaş Müdafiəçisi" (İtaliya) və s. Ümumiyyətlə, "müdafiəçi" sözü Ombudsman Təsisatının milli modelinin vətəndaş cəmiyyətinin dəyərinə istiqamətlənməsini və ayrı-ayrı şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün yaradılmasını göstərir. Bu məqsəd digər variantda - "Xalqın Vəkili" (Rumıniya) variantında da əks olunmuşdur.

Ombudsmanın nəzarət funksiyası tədqiqat araşdırmaları vasitəsilə həyata keçirilir, bu da öz ifadəsini Milli Ombudsman Təsisatlarının adlarında tapmışdır.

Müasir cəmiyyətdə ombudsmanın əsas rolu dövlət orqanları və vətəndaşlar arasında hüquqi münasibətlər zəminində vasitəçi-

likdən ibarətdir. Məhz onun bu sosial rolu Fransada "Mediator" (vasitəçi), Seneqalda "Respublika Vasitəçisi" kimi milli ombudsmanların adlarında əks etdirilmişdir.

Azərbaycanda Ombudsman Təsisatının milli modelinin adı əksər ölkələrin nümunəsi əsasında "İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil" kimi müəyyən edilmişdir ki, bu da A.Həsənlinin yanaşması baxımından nümayəndəli nominasiya növünə aiddir. Onun fikrincə, Ombudsman Təsisatının prototipi islam aləmində, o cümlədən, Şərqdə mövcud olmuş, orta əsrlərdə Azərbaycanda da geniş yayılmış hüquqi mühtəsib təsisatıdır. Ərəb sözü olan "mühtəsib" istilahının müasirləşdirilmiş şəkildə Azərbaycan hüquq-müdafie təsisatının adında tətbiq edilməsi barədə mütəxəssislər, o cümlədən, A.Həsənli tərəfindən söylənilən fikirlər Azərbaycan ombudsmanının adında öz ifadəsini tapmışdır: "Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman)". Göründüyü kimi, "mühtəsib" sözünün modernləşdirilmiş məna məzmununu təşkil edən "müvəkkil" sözü Azərbaycan dilinə fonetik uyğunlaşması ilə fərqlənir və onu ifadə etmək sırası azərbaycanlıda hər hansı bir problem doğurmur. Digər tərəfdən isə, A.Həsənli tərəfindən səciyyələndirilən nümayəndəli nominasiya növünə aid olan ifadə kimi tətbiq edilmişdir. Bizim fikrimizcə, tədqiqatçılarla razılışmaq olar ki, Milli Ombudsman Təsisatımızın qəbul edilmiş adı "müvəkkilin" hakimiyyət orqanlarının müstəqilliyini dolğun şəkildə əks etdirir və mühtəsib xidmətinin geniş xalq kütlələrinin üzünə daha açıq olması imicinə uyğun gəlir.

Müasir cəmiyyətdə demokratiyanın gerçəkləşməsi müxtəlif formalarda təzahür edir. Qloballaşan dünyada baş verən inteqrasiya prosesləri getdikcə demokratiyanın Qərb və Şərq modellərinin daha ümumi və bənzər şəkildə gerçəkləşməsinə gətirib çıxara bilər. Bunun bir təzahürü 2001-ci il yanvarın 25-də Avropa Şurasının üzvü olan Azərbaycan Respublikasının bir sıra Avropa Konvensiyalarına qoşulması və ölkədə onlardan irəli gələn öhdəliklərə müvafiq milli təsisatların yaradılmasıdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası 25 dekabr 2001-ci il tarixdə "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müda-

fiəsi haqqında" və "İşgəncələrin və qeyri-insani və ya insan ləyaqətini alçaldan rəftarların və ya cəzaların qarşısının alınması haqqında" Avropa Konvensiyalarına qoşularaq milli qanunvericiliyin beynəlxalq, Avropa standartlarına uyğun təkmilləşdirilməsi öhdəliyini qəbul etmişdir. Bu baxımdan, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda Ombudsman Təsisatının yaradılması da bunlardan biri olmuşdur.

"Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) haqqında", Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu 28 dekabr 2001-ci il tarixdə qəbul olunmuşdur. Həmin qanunda İnsan hüquqları üzrə Müvəkkilin fəaliyyətinin əsasları müəyyən edilərək qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili vəzifəsi Azərbaycan Konstitusiyasında və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarə orqanları, vəzifəli şəxsləri tərəfindən pozulan insan hüquqları və azadlıqlarının bərpə edilməsi üçün təsis edilir.

Qanuna görə müvəkkilin fəaliyyəti insan hüquqlarının müdafiəsini, pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpasını təmin edən digər dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini məhdudlaşdırmır və əvəz etmir. Müvəkkilin səlahiyyətlərinə Azərbaycan Respublikası hakimlərinin fəaliyyətinin yoxlanılması aid deyil.

Qanun İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin səlahiyyətlərinə bir sıra məsələlərlə bağlı təkliflərin verilməsini daxil edir:

- Əfv, vətəndaşlıq, siyasi sığınacaq verilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təkliflərin verilməsi;

- insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi məqsədilə qanunların qəbul edilməsinə və ya yenidən baxılmasına dair Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təkliflərin verilməsi;

- amnistiya elan edilməsi barədə Milli Məclisə təkliflərin verilməsi.

Azərbaycan Respublikasında İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilin (Ombudsmanın) seçilməsi bir sıra postsövet ölkələrindən fərqlənir. Belə ki, məsələn, qonşu Gürcüstanda həmin vəzifəyə ölkə prezidenti ilə yanaşı, parlament fraksiyaları və müstəqil deputat qrupları da namizəd irəli sürə bilərlər. Azərbaycan parlamentinin isə ombudsman postuna namizəd irəli sürmək hüququ yoxdur. Həmin vəzifəyə namizədləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təqdim edir. Milli Məclis yalnız Prezident tərəfindən təqdim olunmuş üç namizəddən birini seçmək səlahiyyətinə malikdir. Əlbəttə, Milli Məclis Prezidentin təqdim etdiyi namizədlərin heç birinə səs verməyə bilər. Bu halda, həmin prosedura yenidən ke-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

çirilir, 15 gün müddətində Prezident digər üç namizədi Milli Məclisə təqdim edir. Təqdim olunan üç namizəd arasından müvəkkil 83 səs çoxluğu ilə (2/3) seçilir.

Beləliklə, dünyanın müxtəlif ölkələrinin təcrübəsində vətəndaş və dövlət aparatı arasında qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyən müxtəlif mexanizmlər, həmçinin, vətəndaşların hüquqlarının riayət olunmasına nəzarəti təmin edən orqanlar sistemi məlumdur. İnsanın hüquq və qanuni maraqlarının dövlət-idarəetmə orqanlarının özbaşınalıqlarından və məmurlar tərəfindən hakimiyyətdən sui-istifadə hallarından müdafiəsi mexanizmləri arasında Ombudsman Təsisatı olduqca vacib yer tutur.

İnsanların məmurların davranışlarına qarşı çıxmaları, şikayət etmələri və bu şikayətlərin müstəqil nəzarət orqanı tərəfindən araşdırılması və s. problemlərə, demək olar ki, hər bir tarixi mərhələdə rast gəlinir. Belə şikayətin həlli üçün keçmişdə müxtəlif adlarla, lakin məqsədi və funksiyası eyni olan bir çox təşkilatlar təsis edilmişdir ki, onların da içində ən çox iz buraxan, müasir dövrdə öz aktuallığını itirməyən təşkilat, məhz ombudsman qurumu olmuşdur.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, ombudsman istilahı müxtəlif bürokratik qurumlar tərəfindən görülen işlər haqqında xalqın şikayətlərini dinləyən xüsusi bir büro və ya məmur mənasında işlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsas böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu siyasət Onun layiqli siyasət varisi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Tədqiqatçı və ekspertlər də bunu təsdiq edərək, qeyd edirlər ki, ölkədə yaradılmış ictimai-siyasi sabitlik şəraitində İlham Əliyevin Prezidentliyi dövründə demokratiyanın inkişafı, o cümlədən, insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması yönündə mühüm işlər görülmüşdür. Bunun bir istiqamətini də demokratik dəyərlərin mühüm tərkib hissəsi olan söz və fikir azadlığının təmin edilməsi təşkil etmişdir. Bütün bunlar isə respublikamızda demokratiyanın dinamik inkişafının göstəricisi kimi qiymətləndirilir.

Ölkəmizdə reallaşan demokratikləşmə şəraitində qeyd olunan və digər istiqamətlərdə həyata keçirilən dövlət siyasəti çərçivəsində insan hüquqlarının müdafiəsi və təmin edilməsinə dair milli mexanizmlərdən birini Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili Ombudsman Təsisatı təşkil edir. Bu təsisatın demokratiya yolunu seçmiş Azərbaycan cəmiyyətində təşəkkülü məsələlərinin tədqiqinə dissertasiya işinin bu fəsilinin növbəti hissəsi həsr olunmuşdur.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru